

Vartiolampi oli kaunis ja vauras

Vartiolampi oli kaunis ja vauras kylä. Se sijaitsi Oulangan pitäjässä Oulankajoen rannalla loivasti jokeen viettävällä lounaisrinteellä, nykyisen Paanajärven kansallispuiston alueella. Rinne jyrkkenee rantaan laskeutuessaan. Kylästä katsoen joen toisella puolella, eteläpuolella, kohoaa 500 metriä korkea Kivakkatunturi, joka komistaa upeasti kylän maisemaa ja alati osuu ulkona liikkuvan silmiin. Kylän takana on vaaroja ja runsaan kymmenen kilometrin päässä tunturi Päänuorunen. Vajaan kolmen kilometrin päässä jylisee mahtava patuna, Kivakkakoski.

Laajalla kyläaukealla sijaittivat rakennukset suhteellisen lähellä toisiaan, suurin osa samassa rivissä, muu alue oli viljavana peltona ja niittyinä. Kylän kaakkoispäässä oli pieni tsasouna ja kalmismaa. Suurimmat talot Jaakkonen (Iivana Pastuhoff), Homanen (Iivana Homanpoika Arhipoff) ja Ortjonon (Ortjo Arhipoff) olivat kylän keskellä. Kylä poltettiin jatkosodan loppuvaiheessa viimeistä latoa myöten eikä siellä sen jälkeen ole kukaan asunut. Nykyisin kyläaukealla kasvaa vahva heinä ja raunioilla ja rantatöyräällä on vatukoita.

Länteen ja itään

Kylästä on matkaa Paanajärven itäpäähen vain 12 km ja pitäjän entiseen kirkonkylään Oulankaan suunnilleen sama matka. Yhteydenpito molempiin suuntiin oli tiivis. Oulankajoki tarjosi kulkureitin, joskin sen lukuisat kosket vaikeuttivat matkan tekoa ja tavara-kuormien kuljetusta. Kivakkakoski on liian raju laskettavaksi veneellä. Se kohta kuljettiin maitse. Koskea ei lohikaan pääse nousemaan. Lohelle on onneksi varatie, loivemmin putoava, mutta koskena kohiseva joen toinen uoma, Pudas, joka alkaa kylän kohdalta ja liittyy jälleen joen pääväylään Kivakan alapuolella. Myös Kivakan alapuolella oleva Hämekoski oli vaikea. Se laskettiin vain isoilla tukkilaisveneillä. Kylän ohittava vesireitti muodosti tavarankuljetusväylän Vienanmereltä Kuusamoon ja sieltä maita tai vesiä myöten etelään päin. Tsipringjärven rannalla olleeseen Kankahaisten kylään oli Vartiolamelta matkaa noin 18 kilometriä.

Näkymä Homasen pihapiiristä joelle päin. Vasemmalla näkyy kalmismaa, oikealla joen takana kohoaa Kivakkatunturi. (kuva: IH.)

Kylän eläjät

Kylän asukkaiden alkuperästä ei ole löydetty kunnollista tietoa. Pääjärven alueen henkikirjoitusluetteloista löytyy Arhipoffeja vuodelta 1785. Se ei selviä, asuivatko he jo silloin Vartiolammassa. Näin saattoi olla, sillä samat perheet näkyvät Vartiolammen asukastiedoissa vuodelta 1858. Tuona vuonna kylässä asui kolme Arhipovien ja kaksi Isakovien ruokakuntaa sekä yksi Artemjevien ja yksi Pastuhovien ruokakunta. Nämä suvut, enimmäkseen osaltaan Arhipoveja, asuttivat kylän sen elämän loppumiseen saakka.

Vuoteen 1930 mennessä kylän talomäärä oli kasvanut pariinkymmeneen. Sen jälkeen osa vauraimmista perheistä karkoitettiin ja taloja jäi tyhjiksi tai niitä otettiin muuhun kuin asumistarkoitukseen. Iivana Homanen vietiin Siperiaan ja sen jälkeen hänen uudehko, suuri talonsa toimi kylän klubina ja lukutupa. Vuonna 1931 perustettu kolhoosi sai siitä tiloja toimistoleen ja maitotalleen.

Elinkeinot

Vartiolammen asukkaat saivat toimeentulonsa maanviljelyksestä ja karjanhoidosta, kalastuksesta ja metsästyksestä sekä porotaloudesta ja merkittä-

Vartiolammin talot 1930-40

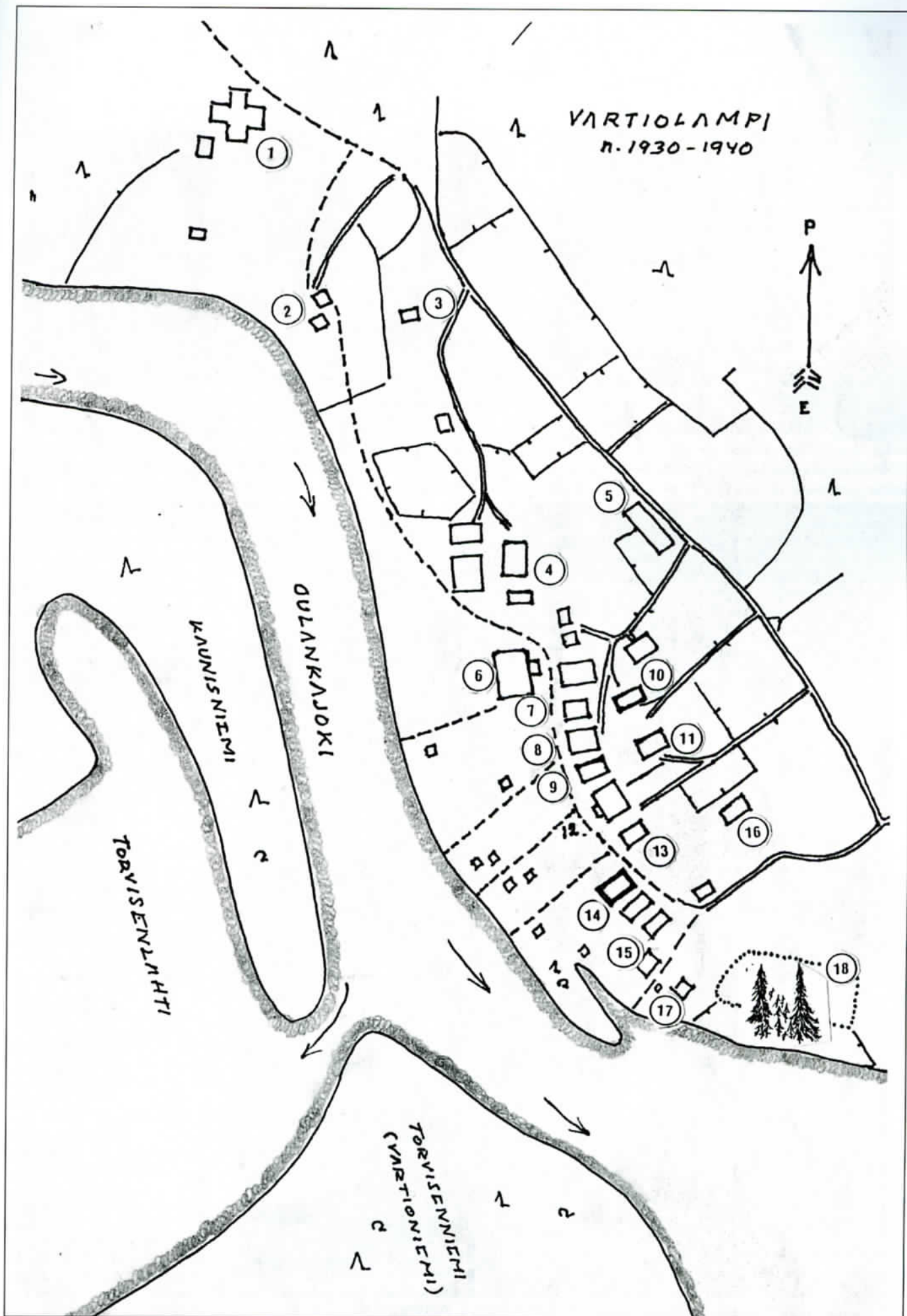
Muistelijoina Lari Hotatanpoika Arhipov ja Olga (Teron Jessun tytär) Fedotova (Arhipova). haastattelijana Ilmari Homanen.

- 1) Kasarmi, ruokala ja harjoituspaikat
- 2) Outi Isakova
- 3) Juho Arhipov ja poika Arkeni
- 4) Iivana Pastuhov (Jaakkonen), Lassi Pastuhov ja Kostjan Iivana Pastuhov
- 5) Kolhoosin navetta (90 lehmää)
- 6) Iivana ja Kiirikä Arhipov (Homanen); iso, uusi talo ja vanha, pienempi, jossa kauppa. Suuressa talossa toimi myöhemmin klubi, toimisto, ruokala ja maitola
- 7) Lassi Arhipov
- 8) Ilja Arhipov
- 9) Matti Apronpoika Arhipov (Pudas), suuri talo
- 10) Tero Apronpoika Arhipov
- 11) Olli Apronpoika Arhipov
- 12) Ortjo Arhipov, suuri talo, kaksi pirttiä
- 13) Prokko Artemjev
- 14) Timo, Iivana ja Hotatta (isä Danila); kullakin oma talo
- 15) Saveli Iivananpoika Arhipov
- 16) Petri Artemjev ja poika Paavo
- 17) Tsasouna
- 18) Kalmismaa

Huomautus: Hotatta ja Ilja Arhipov sekä Petri Artemjev rakensivat joen alajuoksulle (kartan ulkopuolella) uudet talot ja raivasivat peltoja.

Lisätietoja:

Kylästä oli matkaa Paanajärven itäpäähen (alapää) noin 12 kilometriä, Kivakkakoskelle polkua myöten kolme kilometriä, Oulangan keskuskylään yli kymmenen kilometriä ja Kankahaisiin 18 kilometriä. Kivakkatunturi, korkeudeltaan 500 metriä, sijaitsi vastapäätä kylää joen toisella puolella.

västi myös liiketoiminnasta. Ohra ja peruna menestyivät hyvin ja kyläaukealla. Kylän ulkopuolella olevat heinäniityt olivat erinomaisia. Kerrotaan, että Iivana Homasella oli joskus 15 lehmää ja useita hevosia.

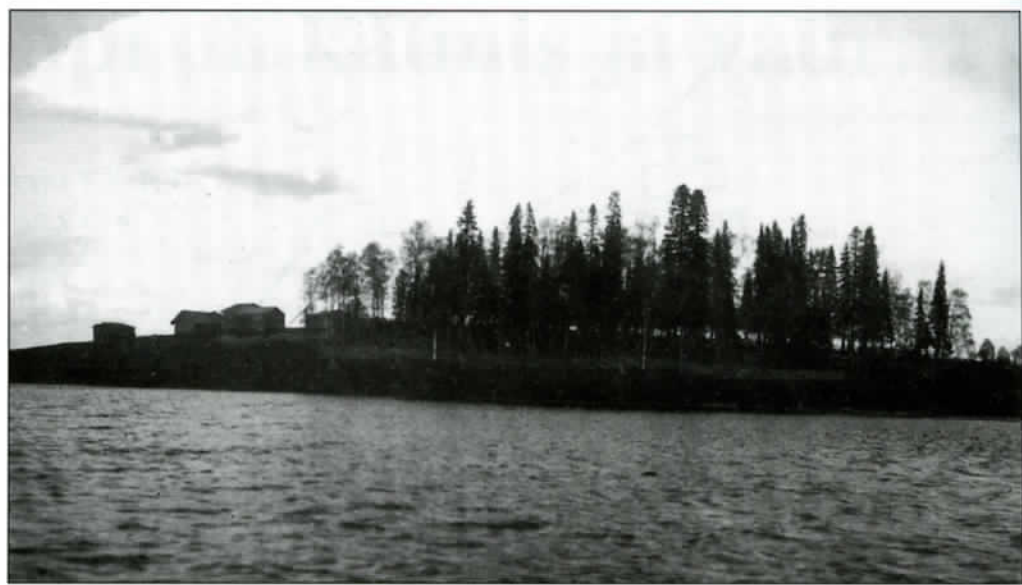
Vartiolammen naiset olivat taitavia ja ahkeria käsityöntekijöitä. Naisten puvut ja liinat tehtiin kirkkaanvärisiksi ja niitä saattoi vauraimpien tyttäriillä olla kirstun täydeltä. Oli kesä- ja talvipukuja, arki- ja juhlapukuja ja monenlaisia liinoja. Punainen väri oli suosittu.

Kylän taloissa lattiat pidettiin hyvässä maalissa. Naiset pesivät ne viikoittain. Seinät ja katto pestiin vähintään kerran vuodessa. Naiset hoitivat miesten poissa ollessa talon ulkotyöt nuotanvedosta alkaen.

Kalastus

Oulankajoki, Pääjärvi ja lukuisat pienemmät järvet kylän ympäristössä antoivat lohta, nieviä, siikaa, muikkua ja muuta kalaa. Parhaina päivinä kylän yhteisestä, ohuista rimoista tehdystä suuresta rysästä, joka oli Pudaksen lohpadossa, voitiin saada kerralla kaksi venelastia lohta, 60-80 kappaletta painoltaan 3-8 kiloa kappale. Kokijoina olivat tietyt kokeneet kalamiehet mm. Matti Arhipoff (Pudas), joka oli myös taitava porojen teurastaja.

Saalis jaettiin kylän taloille niiden verollepantujen miesten luvun mukaan. On käytetty myös tapaa jakaa saalis perheille niiden kaikkien perheenjäsenten luvun mukaan. Jaon onnistumiseksi kaloja jouduttiin usein

Vartiolammin kalmismaa joelta kuvattuna. (kuva: Museovirasto/A. O. Väisänen 1915).

halkaisemaan. Matti toimi luotettavana ja tasapuolisena jakajanakin. Kylän väki nouti osuutensa jakotilaisuudesta heti kokijoiden tultua rantaan. Kivakkosken alta sai uistimella monta lohta illassa. Hyviä harivesiä, nivoja ja pienehköjä koskia, on Oulankajoessa runsaasti. Ongelle lähdettiin jokea ylöspäin. Nuotanvedossa ja talvikalalla käytiin Pääjärvellä ja jopa Vienanmerelläkin.

Pääjärven Varpasaarella oli vuoden 1910 tienoilla paljon kalapirttejä ja kala-aittoja, mm. Iivana Homasella, jolla oli oma nuotta sekä Timo Arhipovin nuottakunnalla. Pirttejä saivat käyttää myös kylän muut nuottakunnat ja ulkopuolisetkin. Läheisyydessä oli Oulangan kirkonkylän Borodkinien ja

Isakovien pirtti. Hyvänä kala- paikkana pidettiin Päälahtea.

Taloilla oli nimikkojärven- sä, joissa he tavallisimmin kalastivat. Esimerkiksi Iivana Homanen pyysi lohta Kirveslam- mesta ja muikkua Pastuhovien kanssa Tsiprinkajärvestä.

Syksyisin tuohustettiin Oulankajoesta kylästä ylöspäin ja alaspäin lohta, harria, haukea ja madetta. Keskellä jokea ei tuohustettu. Samalla kohtaa jokea saattoi olla yhtä aikaa kummal- lakin rannalla tuohustaja, mut- ta samalle rannalle ei tultu.

Poronhoito

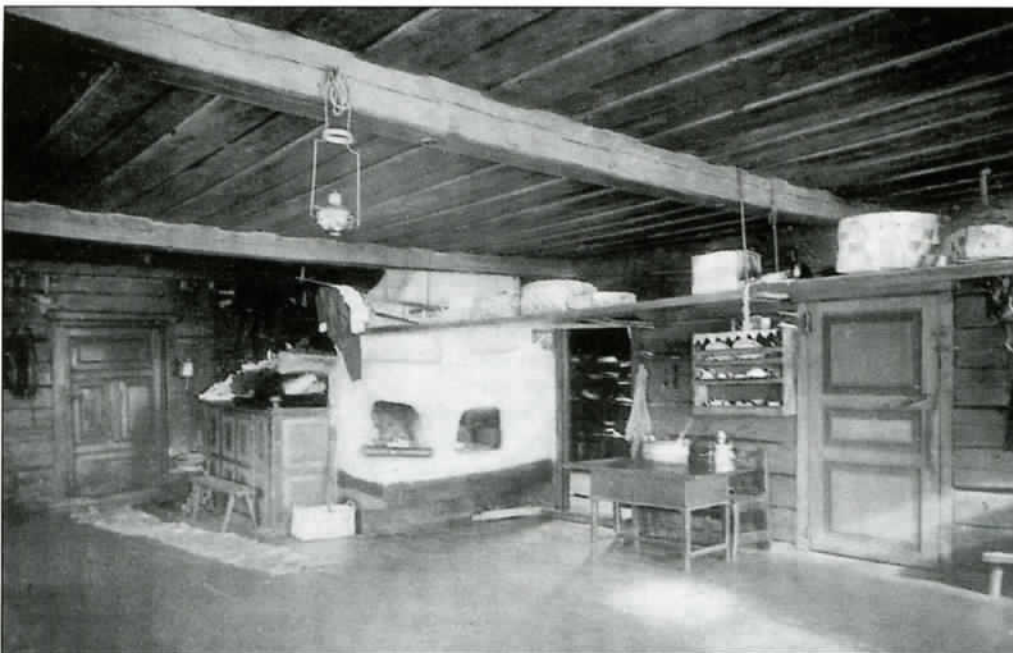
Kylän pohjois- ja länsipuolen muhkeat jäkäläkankaat tarjosivat poroille runsaasti ruo- ka. Kun poroja oli paljon, nii-

tä oli laidunnettava laajalla alu- eella. Talveksi ne vietiin tuntu- riin, 70 kilometrin päähän Tol- vantojärven selkoseen. Iivana Homasen porokarja oli seudun suurin, ainakin 340 päätä. Jaak- kosilla oli 280, Ortjo Arhipovil- la 150, Artemjeveilla 60-70 po- roa jne. Tämmöisiä porokarjo- ja hoitamaan tarvittiin useita oman talon miehiä ja ulkopuo- lisiä apumiehiäkin. Poroaita oli lähellä kylää Pitkäjärven pääs- sä. Porotalouden tuotteita riitti myyntiin ja poroilla hoidettiin merkittävä osa kuljetuksista.

Yrittäjä

Iivana Homasella oli monen- laista yritystoimintaa. Hänellä kerrotaan olleen viisi kauppaa, joita hoitivat mm. hänen veljensä. Hän urakoi tukin- uittoa Kuusamosta Oulankaa pitkin Pääjärveen ja edelleen Vienan mereen (1914-1919). Ii- vanalla ja Jaakkosella oli kylän alapuolella lähimmässä Oulan- kajoen koskessa, Iivanankoskes- sa, mylly, saha, hyvä kämppä ja aitta. Rahdinajo Vienanmereltä Kuusamoon ja edelleen Ouluun antoi useille töitä ja harjoitettiin myös laukkukauppaa.

Kiestingissä nykyisin asuva 1910 Vartiolammilla syntynyt Lari Hotatanpoika Arhipov sanoo ylpeästi, että Vartiolammen- kylä oli vahva ja varakas. Varsinaista rahapulaa ei ollut, mut- ta ruuasta saattoi joskus olla niukkuutta. Hän osaa arvioida, sillä hän on asunut useissa eri kylissä Karjalassa ja kiertänyt sotahommissa monet Keski-Eu- roopan maat ja laajalti Aasiaa. Larin mainitsee, että erityisesti tukinuitto toi rahaa. Lari itsekin oli työskennellyt tukkijoella ja kokenut mm. valtavan Kuman-

Komea pirtti Vartiolammin kylässä kertoo asukkaiden vauraudesta. Kaikki on puhdasta, lat- tiakin melkein kiiltää. (kuva: Venäjän kansatieteellinen museo, Pietari/1927).

kosken vaaralliset tilanteet. Lari mukaan joka talossa oli vähintään 3-4 lehmää ja joissakin taloissa kolme hevosta.

Iivana Homasen liiketoimet lienevät kannattaneet hyvin ja naapurista Jaakkosesta on kerrottu, että vaaran uhatessa talosta kannettiin korillinen metallirahaa piiloon jokeen. Paanajärveläiset, jotka usein vierailivat kylässä milloin ostoksilla milloin tansseissa tai muilla asioilla, ovat kertoneet, että kylän vieraanvaraisuus oli hämmäntävää, ruokaa oli runsaasti ja sitä auliisti tarjottiin.

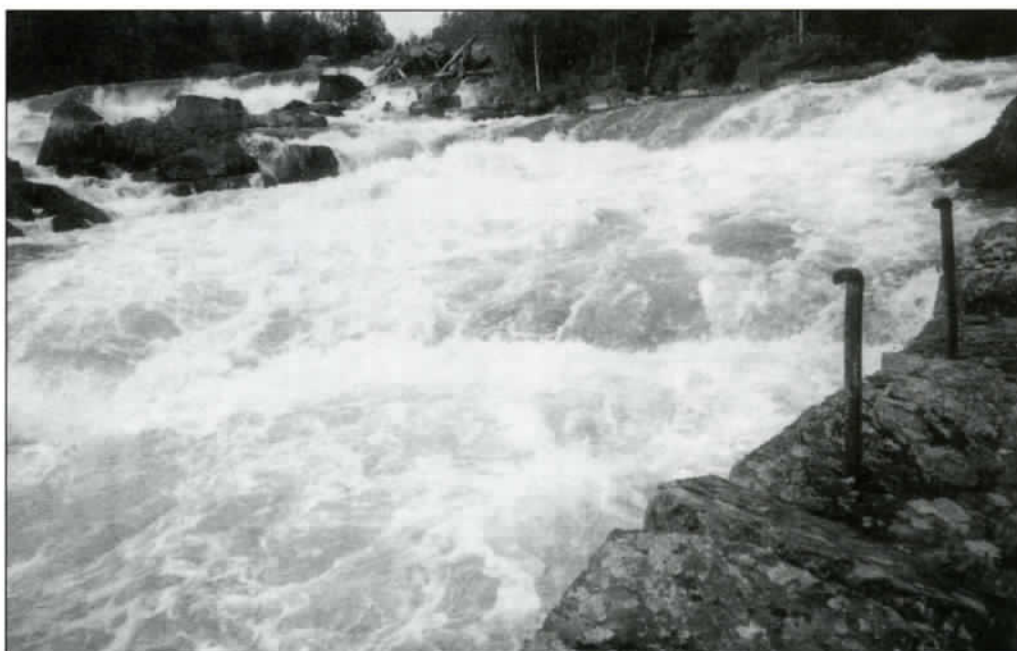
Muisteluksia

Kerotaanpa Iivana Homasesta (Arhipoffista) vähän tarkemmin. Hän oli Homa Arhipoffin poika, syntynyt Vartiolammin kylässä 1867. Sisaruksia perheessä oli kaikkiaan yhdeksän. Iivana meni naimisiin 27-vuotiaana vuonna 1894 Kananaista olevan Mari Iivanantytär Osipoffin kanssa. Mari kuului Vienan merkittävimpiin poronhoitajasukuun, jolla suvulla poroja oli tuhansittain. Perheeseen syntyi neljä poikaa ja kolme tyttäret. Kaikki lapset koulutettiin Oulangan venäläisessä koulussa tai Paanajärvellä tai Kuntikylän keskikoulussa. Vartiolammissa ei ollut koulua. On sanottu, että Iivana oli liukaskäijäinen, suhteellisen kookas, tuuhea-partainen karjalaisäntätyyppi. Paitsi että Iivana oli monitoiminen liikemies, hän osallistui monin tavoin myös kylän yhteisten asioiden hoitamiseen.

2 x Kivakka

Tiedemiehet ja Karjalan matkailijat kävivät katsomassa Kivakkakoskea ja Kivakkatunturilta avautuvia näkymiä. Kivakkakosken niskalla on saari. Vesi putoaa saaren molemmiin puolin valtavalla voimalla. Niskalta katsoen vasemmanpuoleinen väylä on kapeampi. Vesi syöksyy pauhaten siinä kuin porrastetussa parikymmentä metriä leveässä rännissä täynnä valkoista vaahtoa. Ylimmät portaavat ovat niin korkeita, että kala ei pysty niiden päälle hyppäämään. Oikeapuoleinen väylä on ainakin kaksi kertaa leveämpi, alaosaltaan kivikkoinen. Se alkaa putouksella ja jatkaa sitten pienempien putouksien kautta molempien väylien yhtymäkohtaan saakka. Alkupuutos on liian korkea kalan hypättäväksi.

Kivakkatunturille voi nousta jyrkkää rinnettä kylän puolelta, mutta helpompi on nousta kylästä katsoen oikeaa kuvetta

Kivakkakoskessa Oulankajoen vedet ryöppyävät moniportaisena, leveänä putouksena kohti Pääjärveä. Keskellä koskea on saari. – Alakuvassa sama paikka puolen kilometrin korkeudelta tunturin laelta nähtynä. (Kuvat: IH ja JH).

pitkin. Sinne on viime vuosina syntynyt selvä polku, joka alkaa maantiestä. Lähellä tietä polku ylittää puron, jossa on paluumatkalla mukava pestä hiki pois. Tunturin laelta näkee Nuuruselle, Vartiolampeen, Kivakkakoskelle, Oulangan uomaan, Päänuoruselle ja Suurelle Pääjärvelle. Näkymät ovat mahtavia. Puolihölkkaa kiiveten maantieltä pääsee huipulle tunnissa ja paluu vie saman ajan.

Kun Vartiolampi kuuluu kansallispuistoon, sinne ei palata asumaan. Mahdollisesti kylän läheisyyteen rakennetaan puiston rakennuksia ja lisätään puistossa kävijöille tarkoitettuja palvelutiloja.

ILMARI HOMANEN

Lari Arhipov tuntee Vartiolammin asiat kuin omat taskunsa.